

Recenzija

Mónica Brito Vieira
**The Elements of Representation in
 Hobbes. Aesthetics, Theatre, Law,
 and Theology in the Construction
 of Hobbes's Theory of State**

Brill, Leiden, 2009, 286 str.

Teorija predstavništva postupno izbija u prvi plan među temama kojima je zaokupljeno suvremeno proučavanje Hobbesove znanosti o politici. Raspravu je otvorila još Hanna Pitkin šezdesetih godina prošlog stoljeća svojom glasovitom knjigom o pojmu predstavništva čije prvo poglavlje nosi naslov *Problem Thomasa Hobbesa*. Razmatrajući Hobbesovu teoriju predstavništva kao funkciju njegove teorije autorizacije, Pitkin je raspravu o Hobbesu podigla na novu razinu, pa se i danas može kazati da je njezina interpretacija upravo nezaobilazna. Kasnija tumačenja, primjerice ona Luciena Jaumea, Yvesa-Charlesa Zarke i Quentina Skinnera, bila su, prije svega, usredotočena na pravni aspekt Hobbesova shvaćanja predstavništva u smislu tumačenja uloge teorije autorizacije u cjelini argumentacije *Levijatana*. Budući da je teorija autorizacije nesumnjivo ključ za razumijevanje temeljnog političkog odnosa suverena i podanika, ta je orijentacija bila u potpunosti razumljiva. Takav je pristup međutim imao za posljedicu bitno suženo tumačenje Hobbesove teorije predstavništva, a samim time i njegove znanosti o politici. Ako se u obzir uzme prvenstveno

pravni kostur Hobbesove teorije predstavništva, tada se odlučujući naglasak stavlja na obveze podanika, koji su jednostranim ovlaštenjem suverena njegovu volju bezuvjetno priznali kao vlastitu, a suverenova se sloboda čini lišenom bilo kakvih ograničenja spram podanika. Već sam naslov knjige portugalske politologinje Mónica Brito Vieire, koja paralelno djeluje na sveučilištima u Lisabonu i Cambridgeu, vodećem svjetskom centru za izučavanje Hobbesove misli, upućuje na temeljnu intenciju njezine nove interpretacije. Pravni aspekt, iako ključan, čini samo jedan od *Elemenata predstavništva kod Hobbesa*. Podnaslov otkriva da Vieira želi ispraviti neravnotežu u dosadašnjim tumačenjima istraživanjem uloge ne samo *prava* nego i *estetike, teatra i teologije* u konstrukciji Hobbesove teorije države.

U prvom poglavlju knjige, naslovljenom *Estetska reprezentacija*, Vieira pokazuje da Hobbesovo određenje predstavništva ne može biti svedeno na djelatni aspekt reprezentacije u smislu djelovanja u ime koga ili čega. Ono je bitno su-određeno starijim shvaćanjem predstavništva kao deskriptivne, metaforičke ili simboličke slike koja stoji umjesto koga ili čega.

U XLV. poglavlju *Levijatana* Hobbes ustvrđuje da je, u najširem smislu, slika (*image*) "ili sličnost ili reprezentacija nečeg vidljivog ili oboje zajedno, kao što se najčešće i događa". Iz čega slijedi da, unatoč tome što slike najčešće sadrže elemente i sličnosti i reprezentacije, sam odnos reprezentacije ne zahtijeva deskriptivnu sličnost označitelja i označenoga (20). Takvo negativno određenje reprezentacije u skladu je s Hobbesovom teorijom spoznaje prema kojoj čovjekova percepcija i

mentalne slike koje stvara pod utjecajem vanjskih podražaja ne odgovaraju svijetu kakav doista postoji izvan čovjeka u smislu izomorfne zrcalne slike. Osjetilne kvalitete postoje samo u subjektu osjeta, a ne u predmetu njegove percepcije. Iako se ne mogu smatrati istovjetnima vanjskome svijetu, te mentalne slike nisu arbitrarne jer su uzrokovane stvarnim vanjskim podražajima, pa Hobbes o njima može govoriti kao o sličnima nekoj vidljivoj stvari. No čovjek je u stanju stvarati i takve slike koje nemaju osnovu u realnosti, nego su "arbitrarne reprezentacije koje fabriciraju vlastitu stvarnost" (23). Takve je prirode, primjerice, slika Boga. Zato što je beskonačno biće, o Bogu je nemoguće stvoriti mentalnu sliku. Stoga nije moguća ni reifikacija te slike koja bi se s pravom mogla nazvati sličnom svome predmetu.

Nesposobnost da se uvidi kako vizualne reprezentacije nisu doslovni odraz onoga što predstavljaju vodi u idolatriju. Hobbesova kritika idolatrije u smislu poistovjećivanja reprezentacije i reprezentiranog usmjerena je izravno protiv moći svećenika koja se hrani na nediskriminatornom stapanju slike i njezina predmeta, Boga i njegovih slika, ali i predstavnika. Jedini legitiman predstavnik Boga u državi jest suveren. Reinterpretirajući maksimu *Rex imago dei*, Hobbes nastoji pokazati da se suverenovo predstavljanje Boga ne zbiva na temelju sličnosti, nego posredstvom simboličke supstitucije. Ako, s jedne strane, raščarava njegovu narav, Hobbes, s druge, suverenovo predstavnništvo Boga čini isključivim. I to u dvostrukom smislu: u državi je suveren, jednako kao i u pogledu naroda, jedina valjana reprezentacija Boga baš kao što je i njegov jedini reprezentant ovlašten da djeluje u njegovo ime.

Hobbesov projekt razotkrivanja fiktivne prirode religijskih slika smjera oslobađanju čovjeka od snažnog utjecaja sila koje svoju snagu crpe u pogrešnom shvaćanju reprezentacije kao onoga što "čini istinski prisutnim – ako ne i živim – ne-postojeće, nezamislivo, odsutno, mrtvo" (43). Nasuprot takvim reprezentacijama, koje svoju moć nad čovjekom zahvaljuju iluziji, Hobbes postavlja metafore, jezične slike koje otvoreno iskazuju svoju fiktivnu narav. Da bi se metafora shvatila, potrebno je, napominje Vieira, razviti svojevrsnu "dvostruku viziju" koja omogućuje da se na metaforu istovremeno gleda s dva različita stajališta (56). S jedne je strane potrebno, oslanjajući se na maštu, metaforu gledati kao sliku koja uživa sličnost s onim što predstavlja, a zahvaljujući kojoj se može govoriti, u prenesenom smislu, o identitetu slike i njezina predmeta. S druge, pomoću rasudne snage čovjek mora biti svjestan da metafora nije ništa drugo do reprezentacija jedne stvari pomoću druge, od nje različite stvari. Upravo je takva metafora ona o državi kao *Levijatanu*, ona pobuđuje moćne impresije, ali istovremeno i poziva na njezino racionalno preispitivanje (57).

Poput metafore slikarstvo ne skriva svoj reprezentativni karakter. Za razliku od linearne perspektive, koja od promatrača očekuje tek pasivno prepuštanje dvostrukoj viziji slike kao predmeta i kao reprezentacije onoga što predstavlja, različite vrste radikalno izobličene linearne perspektive koje se javljaju u 16. i 17. stoljeću od promatrača zahtijevaju aktivno sudjelovanje u procesu konstrukcije onoga što je slikom predstavljeno (63). Radi se o Hobbesu poznatim anamorfozama kod kojih, u njihovoj dioptrijskoj inačici, optičko pomagalo promatraču omogućuje

da nepovezano mnoštvo objekata poveže u viziji njihova smislenog jedinstva. Ako je tako proizvedena slika u stanju izazvati strahopoštovanje promatrača, proces njezina nastanka istodobno racionalizira njezino shvaćanje novonastalog jedinstva otkrivajući njegovu artifičijelnu narav. Time biva osviješteno supostojanje pluraliteta i jedinstva: mnoštvo se istovremeno percipira i kao ujedinjeni entitet, ali i kao stvarni materijal od kojeg je to jedinstvo, kao njegova reprezentacija, sastavljeno (72).

Estetsku dimenziju Hobbesove teorije reprezentacije Vieira rezimira trima ključnim odrednicama. Prvo, reprezentacija je uvijek dinamičan proces koji podrazumijeva interakciju onih koji reprezentaciju stvaraju i njezine publike koja tu reprezentaciju ili prihvaća ili odbija s obzirom na intencije njezinih autora. Takvo shvaćanje reprezentacije ima izravne posljedice na Hobbesovu političku teoriju: za državu nije dovoljno da predstavlja svoje članove, jednako je važno, ako ne i važnije, da se na nju gleda kao da to čini (70). Drugo, Hobbes naglašava da moć vizualne reprezentacije nije puke reproduktivne naravi. Uvijek mijenjajući ono što predstavlja, reprezentacija vrši snažan kreativni, produkcijski zahvat u realitet. Treće, produktivni su potencijali vizualne reprezentacije takvi da je ona u stanju konstruirati vlastiti predmet i učiniti ga moćnim u pogledu mogućnosti utjecaja na djelovanje publike. Ukazujući na činjenicu da realitet nije nužna pretpostavka vlastite reprezentacije, nego da, upravo obratno, kao njezin konstrukt, može biti rezultat reprezentacije, Hobbes sustavno dovodi u pitanje pretpostavljeni odnos prvenstva između slike i realiteta (10).

Drugo poglavlje knjige bavi se dramskim aspektom reprezentacije. Kritizirajući do-

sadašnje interpretatore, Vieira nastoji pokazati zašto se ne smije olako prijeći preko uloge koju metafora teatra ima u Hobbesovu određenju osobe. Čovjek je osoba (*person*) po tome što je, zahvaljujući razumu, sposoban shvatiti posljedice svojih i tuđih činova i stoga je u stanju preuzeti moralnu i pravnu odgovornost za samog sebe (81). To, drugim riječima, znači da su osobe "prvenstveno određene svojom sposobnošću da djeluju (*to act*) ili igraju uloge" (82). Narav svake osobe, pa i one koju Hobbes naziva prirodnom, jest artifičijelna; osoba je reprezentacija, ona je *Actor* koji igra neku ulogu čije se posljedice pripisuju bilo njoj samoj (u slučaju prirodne osobe) ili nekome drugome (u slučaju umjetne). Te uloge nisu nužno pravne prirode, "prije nego što su pravne, osobe su teatarske fikcije" (82). Teatralnost je za Hobbesa, smatra Vieira, "bitan modalitet gotovo svih oblika ljudskog ponašanja: društvenog i političkog jednako kao i estetskog" (77). Po njezinu sudu, ona ne obilježava samo život u državi, nego i odnose među ljudima u pred-državnom, prirodnom stanju. Upravo zato što su u stanju biti prirodnim osobama, a to znači sposobni reprezentirati sami sebe, ljudi mogu svoju sposobnost reprezentiranja povjeriti zajedničkom predstavniku, *Actoru* koji će ih, igrajući ulogu čitavog političkog tijela, objediniti u jedinstvo i tako oformiti državu. Budući da je sposobnost reprezentiranja drugoga utemeljio u mogućnosti vlastite reprezentacije, Hobbes je, zaključuje Vieira, namjerno brisao granicu između prirode i artifičijelnog: ako je moguće ono umjetno izvesti iz prirode, to je stoga što je ono prirodno u sebi već sadržavalo artifičijelno.

Vieira istražuje koje su posljedice Hobbesove teze da je moć stvar vjerovanja za

njegovo shvaćanje države. Kako bi se uopće prepoznala kao takva, moć mora biti vidljiva, mora biti reprezentirana. Utoliko i politička moć ovisi o svojoj vidljivosti, te je stoga bliska teatru. Ako vidjeti znači vjerovati, tada vjerovanje u neodoljivu moć države, a koje pak jedino može izazvati poslušnost potrebnu da bi se ta moć održala, ovisi o uspjehu u reprezentiranju države kao neodoljive moći onima od kojih se takva poslušnost očekuje (119). Suverena vlast postoji samo preko vlastite reprezentacije, a ta je reprezentacija učinkovita tek onda kada je njezina publika, gubeći iz vida artifičijelni karakter predstave, spremna “investirati psihološku realnost u fiktivni entitet što ga suveren predstavlja” (143). To zapravo znači da produktivni potencijali reprezentacije u smislu “stvaranja i namećanja vlastitih fikcija svijetu” (120) ovisi o involviranju publike kojim se ukida “sav otpor između aktera i publike, reprezentacije i reprezentiranih” i tako postiže “emocionalna uključenost (publike) u vlastito podvrgavanje fiktivnoj osobi” koja je “postavljena na političkoj pozornici kao njezina kolektivna slika” (143). Da bi suveren u tome uspio, on mora nositi “impersonalnu masku našeg kolektivnog jedinstva” s kojom je, budući da odbija poistovjećivanje s bilo kojim partikularitetom, moguća “univerzalna psihološka identifikacija” (121). Takva izloženost sudu publike unosi u političku reprezentaciju snažan element kontingencije koji prisiljava suverena da pažljivo kultivira masku koju nosi. Njezina ekspresija može, projicirana nazad na gledaoce/podanike, oformiti jedinstvenu publiku/političko jedinstvo, ali samo u onoj mjeri u kojoj se svatko od njih uspijeva u njoj prepoznati.

Dramatska artifičijelnost ne obilježava samo državu, nego i cjelokupan društveni život (144). Štoviše, s obzirom na to da Hobbesov čovjek po svojoj prirodi nije društveno biće, ona takav život uopće čini mogućim: svaki čovjek, iza maske kojom iskazuje svoju spremnost na igranje uloge su-građanina i podanika, mora sakriti svoju pravu, ne-društvenu prirodu. Nasuprot idealu apsolutne transparentnosti, prema kojem bi čovjek trebao uvijek pokazivati ono što doista jest, Hobbes smatra da je krepodno upravo ono djelovanje koje se, vodeći računa o zahtjevima kako prirodnih tako i građanskih zakona, temelji na jasnom razdvajanju onog unutarnjeg i vanjskog, jer jedino takvo djelovanje omogućuje očuvanje stabilnog društvenog poretka.

Tumačenje Hobbesova shvaćanja reprezentacije u pravnom ključu tema je trećeg poglavlja. Zato što politička vlast mora biti u stanju obvezivati one na koje se odnosi, objašnjenje funkcioniranja političke reprezentacije ne može se zaustaviti na metafori teatra. Da bi gledaoce političkog teatra učinio odgovornim za ono što se na njegovoj pozornici zbiva, Hobbes se morao osloniti na pravne koncepte. Vieira vrlo precizno razlaže osnovne elemente Hobbesove teorije autorizacije kojom je utvrđena narav pravnog odnosa predstavnika i predstavljenih. Sada se osoba (*persona*) više ne razmatra kao fikcija teatra, nego kao pravni konstrukt kojim se riječi ili djela pripisuju onome tko se smatra odgovornim za njih. U slučaju prirodne osobe odgovornost za riječi i djela leži na onome tko ih izgovara ili čini. U slučaju pak umjetne ta odgovornost nije na predstavniku (*actor*) koji je djelovao u skladu s prethodnim ovlaštenjem, nego na tvorcu

(*author*) koji je tog predstavnika ovlastio. Predstavljani je dužan priznati kao vlastite riječi i djela predstavnika koje mu se pripisuju ili istinski, kada je on prirodna osoba, ili fiktivno, kada nije osoba koja bi bila u stanju priznati odgovornost za vlastito djelovanje, nego se radi o ljudima lišenim razuma ili pak neživim stvarima. U slučaju fiktivnog pripisivanja ovlaštenje nužno za uspostavu predstavničkog odnosa može dati osoba u čijoj je moći onaj ili ono što se ima predstavljati. Rezultat je stvaranje fikcije pravne osobnosti nekoga ili nečega što prethodno nije bilo u stanju stvarati pravne učinke, a čije održavanje ovisi o usklađenom djelovanju njegova vlasnika i predstavnika.

Reprezentacija međutim može i više od toga, ona je u stanju stvarati osobe *ex nihilo* (158). Država je takva osoba koja ne postoji prije i neovisno o procesu reprezentacije, "reprezentacija je uvjet mogućnosti postojanja države, država je njezina najveličanstvenija kreacija" (158). Ona nastaje društvenim sporazumom, pravnim aktom čija jezična dimenzija svjedoči o tome da je za politiku reprezentativni karakter jezika, "činjenica da riječi nisu vezane za neku pred-lingvističku stvarnost, nego da imaju moć aktivno konstruirati društvenu stvarnost" (165), od odlučujuće važnosti. Tvorci države budući su podanici, a njezin je predstavnik suveren koji, na temelju ovlaštenja da konstruira njihovu kolektivnu osobnost, igra ulogu države i na taj je način oživljuje.

Hobbesova koncepcija reprezentacije fundamentalno je individualistička: suveren je predstavnik osobe države, ali i svakog pojedinog podanika zasebno. Te su dvije predstavničke uloge povezane jer

suveren podanike predstavlja kao one koje se smatra "međusobno potpuno jednaki-ma" (198). Umjetno odstranjujući razlike, reprezentacija daje stvarnost političkom jedinstvu djelovanjem jedinstvenog suverena. Iz čega slijedi da je za konstituciju političke vlasti od "životne važnosti održavanje podjele između društva i države" (182) u smislu očuvanja društva kao prostora različitosti.

Iako države nema bez suverena, za Hobbesa je ona "zasebna kolektivna osoba" (166), "impersonalni nositelj suverenosti" (169) i kao takva nesvodljiva je na suverenu osobu ili njegovo vlasništvo. Egzistencija države kao pravnog konstrukta ne ovisi samo o suverenu, nego i o podanicima, o njihovoj spremnosti da "uspostave i održavaju fikciju svoje kolektivne političke osobnosti" (171). Utoliko njihova autorizacija "nije jednokratni događaj, nego trajno kolektivno nastojanje" (177) da se suverenu pruže sredstva potrebna za obavljanje njegove dužnosti. Potrebno je da podanici sebe doživljavaju u ulozi su-tvoraca riječi i djela suverenog predstavnika kako bi onda i djelovali u skladu s tom ulogom i na taj način državu učinili stvarnom. Istovremeno, prihvaćanje te uloge ovisi i o njihovu doživljaju države kao "hipostaziranog kolosa s neusporedivim potencijalom za nasilje" (178) koji ih neodoljivo prisiljava na poslušnost. Da bi to bilo moguće, suverena vlast mora se reprezentirati nazad podanicima. Zbog toga suveren u državi nije samo glavni politički predstavnik (*actor*), nego i glavni politički tvorac (*author*) koji donosi zakone i ovlašćuje službenike da, kao njegovi podređeni, reprezentiraju osobu države (199). Doživljaj države kroz paralelnu optiku i kao

nezavisne realnosti i kao proizvođa samih podanika uvjetuje ambivalentan karakter političke vlasti kao vlasti nad podanicima i kao vlasti podanika. To, drugim riječima, znači da je suverenova interpretacija države podvrgnuta stanovitim ograničenjima u obliku smjernica upućenih njegovoj savjesti, a o poštovanju kojih ovisi uvjerljivost njegove personifikacije države i spremnost podanika na poslušnost.

Budući da su produktivni potencijali reprezentacije takvi da je u stanju iz ničega proizvesti najveću zamislivu moć – državu, Hobbes na većinu posredničkih tijela u državi, a posebno na parlamente u monarhiji, gleda s dubokim nepovjerenjem (193). Osnivanje bilo kakvog predstavničkog tijela unutar države nosi rizik da se prometne u ponavljanje akta društvenog sporazuma kojim bi se moglo dovesti u pitanje državu kao isključivu reprezentaciju kolektivne političke osobnosti. Upravo stoga suveren zadržava pravo odobravanja novih pravnih osoba unutar države.

U posljednjem poglavlju knjige Vieira problematizira Hobbesovu primjenu koncepta reprezentacije razvijenog u političkoj sferi na teologiju. Po njezinu sudu, Hobbes je bio spreman izložiti se oštrim osudama zbog preslobodnog preoblikovanja središnje kršćanske dogme Svetog Trojstva, čiju je klasičnu formulaciju dao Tertulijan – *Tres personae, una substantia*, zato što je smatrao da se tek njezinom radikalnom reinterpretacijom ona može uskladiti s idejom jedinstvene suverene vlasti. Njegova je kritika usmjerena protiv shvaćanja pojma osobe kao inteligentne supstancije. Nasuprot takvom spoju teologije patristike i Aristotelove filozofije, Hobbes pokušava dogmu Trojstva izvesti iz razumijevanja osobe kao predstavljanja ili bi-

vanja predstavljenim, a čiji izvor nalazi u rimskoj tradiciji, kod Cicerona (209-211). Budući da je osoba ne samo predstavnik nego i predstavljeni, i to onoliko različitih osoba koliko se puta daje predstavljati, tri su osobe Svetoga Trojstva tri različite osobe, “tri predstavnička lica, figure ili slike hipostaze Boga koji čini temelj (ili *suppositum*) uzajamnih odnosa triju osoba” (221). Razmatrajući različite formulacije Hobbesova objašnjenja misterija Trojstva, Vieira zaključuje da ga valja tumačiti na način da se osobe Trojstva shvati kao fiktivne osobe koje nastaju kada od Boga određeni zemaljski predstavnici (Mojsije, Isus i apostoli) kao umjetne osobe igraju uloge koje je za njih priredio Bog, najviši tvorac, s ciljem reprezentiranja tih različitih fiktivnih osoba (Oca, Sina i Svetog Duha), a nad kojima Bog ima vlast temeljem autorstva (225).

Političke posljedice Hobbesova tumačenja Svetog Trojstva značajne su. Budući da se Bog čovjeku otkriva samo posredno, djelovanjem svojih zemaljskih predstavnika, tada je, u razdoblju od Isusova uzašašća do njegova ponovnog dolaska, slika Boga prisutna samo preko suverena kao njegova isključivog predstavnika. Suvereni su, a ne Crkva, izravni nasljednici Mojsijeve uloge koji je u izraelskom Kraljevstvu Božjem obnašao i duhovnu i svjetovnu vlast. Ni uloge preostalih dviju osoba Trojstva ne ugrožavaju monopol suverena na odlučivanje u sferi religije: Isus je samo uvjeravao i podučavao te je istu takvu ulogu, u izvršavanju koje ih je nadahnuo Sveti Duh, namijenio i apostolima kao osnivačima Crkve.

Knjiga Mónica Brito Vieire jedan je od najvažnijih doprinosa suvremenoj raspravi o Hobbesovoj znanosti o politici. Prije

svega zato što je jasno pokazala da se Hobbesovo shvaćanje predstavništva ne može svesti na tumačenje njegova pravnog aspekta. Takav pojednostavljeni pristup za posljedicu ima iskrivljeno poimanje njegove teorije države u kojem je prevelik naglasak stavljen na moć suverena kao izolirane figure monopolista političkog. Propitujući reprezentaciju kao mehanizam proizvodnje moći, Vieira je ukazala na snažnu dinamiku koja vezuje suvereno utjelovljenje države i podanike kao gledaoce čija poslušnost ovisi o tome uspijevaju li prepoznati vlastito lice su-tvoraca političke općenitosti u maski koju suveren nosi. Stoga je smisao Hobbesove teorije predstavništva moguće dokučiti samo ako se pravna teorija autorizacije čita u svjetlu

njegova razumijevanja preostalih aspekata predstavništva – estetskog, dramskog, pa i teološkog. Vrijednost knjige očituje se međutim i u tome što je, ukazujući na odlučujuću ulogu predstavništva u Hobbesovoj znanosti o politici, učinila nužnim ponovno promišljanje cjeline te znanosti. Tvrdekorni stereotip o Hobbesovoj teoriji političkog predstavništva kao rafiniranoj iluziji u službi specifične ideološke pozicije, obrane neograničene vlasti suverena, moguće je primjereno vrednovati i najzad uvjerljivo odbaciti samo ako se sustavno kritički istraži jesu li, i na koji način, drugi dijelovi teorijskog sustava, poput suverena prava kažnjavanja, slobode podanika i dužnosti suverena, usklađeni s njegovim poimanjem predstavništva.

Luka Ribarević